

Є. Ю. Полянський, доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАВІ США

Склад злочину, на відміну від українського права, в американській кримінально-правовій доктрині є не єдиною, та не настільки однозначною підставою кримінальної відповідальності. В якості підстав кримінальної відповідальності можливо розглядати як конструкцію складу злочину в цілому – *corpus delicti*, так і її складові елементи – *actus reus* та *mens rea*, тобто злочинне діяння та злочинний намір. Зміст *actus reus* зазвичай зводиться до формального розуміння природи злочину. Якщо має місце дія, то злочин вважатиметься закінченим з моменту вчинення такої дії. Втім наявність *actus reus* може бути забезпечена і наслідками, тоді сама злочинна дія матиме скоріше формальне значення.

Кримінальному праву США є притаманним об'єктивне ставлення у вину. Так в американській правовій доктрині отримали поширення концепти невибіркової відповідальності, чи відповідальності за вбивство під час вчинення насильницького злочину. Також суто об'єктивне ставлення у вину реалізується в випадках притягнення юридичних осіб до відповідальності. Втім воно має місце далеко не завжди, інакше б в суб'єктивному елементі складу злочину – *mens rea* не було б жодного сенсу. Однак повнота розуміння особою фактичної сторони своєї злочинної поведінки не розглядається в кримінально-правовій доктрині США як фактор, який має вирішальне значення в питанні кримінальної відповідальності. Адже можливість притягнення до кримінальної відповідальності малолітніх, та осіб, які страждають на хронічні психічні захворювання чи розлади свідчить саме про це. В цілому ж *mens rea* як елемент складу злочину має значно меншу вагу, ніж *actus reus*. *Mens rea* в більшому ступені є «книжковою» категорією, яка значно більше цікавить науковців, ніж юристів-практиків.

Ключові слова: підстави кримінальної відповідальності в праві США, *actus reus*, *mens rea*, кримінальна відповідальність юридичних осіб, малолітніх та осіб, які страждають на психічні захворювання чи розлади, об'єктивне ставлення у вину

Ye. Yu. Polianskyi. Prerequisites of criminal liability in U.S. Criminal law

In American criminal law doctrine the issue of criminal liability prerequisites is solved in quite a diverse way rather than in Ukrainian criminal law. If Ukrainian law defines Corpus delicti as a sole and sufficient prerequisite of criminal liability than its American counterpart does not.

Corpus delicti can be considered to be the prerequisite itself, or by its constructive elements – actus reus and mens rea. The contents of the actus reus usually is related to a criminal act, so crime is formally committed since the actus reus is present. The actus reus can also arise as a result of the harm, inflicted by commission of certain illicit activity. Principle of objective imputation is typical for U.S. Criminal law. As a result, a plenty of doctrines, based on objective imputation, such as the felony murder rule and the strict liability arose on its ground. A principle of objective imputation also can be traced within the pattern of corporate criminal liability. The principle of objective imputation is not overwhelming, otherwise there would be no use of mens rea concept. Though, some initial elements of subjective imputation are fully neglected in U.S. Criminal law, e.g. the minimal age of criminal liability and mental state of a criminal, the elements, which are crucial in Ukrainian criminal law doctrine. A minor can be sentenced for a committed crime under the provision of U.S. Criminal law, as well as a person with mental disorder, and it proves the facts stated above. As a result mens rea has much less of value in comparison with actus reus. Mens rea in American criminal law doctrine is mostly referred as a theoretic concept, while actus reus is of more practical significance.

Key words: prerequisites of criminal liability in U.S. Criminal law, *actus reus*, *mens rea*, corporate liability, criminal liability of minors and of individuals with mental disorder, principle of objective imputation.

Актуальність теми дослідження. В кримінальному праві США немає значної полеміки з приводу визначення підстав кримінальної відповідальності. Адже кримінально-правова доктрина США головним чином створена судовою практикою, тому підстави кримінальної відповідальності максимально спрощені саме до об'єму, який є необхідним та достатнім для практичного застосування. В якості підстави кримінальної відповідальності американському праву, як і українському, може розглядатися концепт складу злочину, чи як він правильно називається в англійській та американській юридичній літературі – *corpus delicti*. Втім склад злочину, на відміну від українського права, в американській кримінально-правовій доктрині є не єдиною, та не настільки однозначною підставою кримінальної відповідальності. Отже, треба спробувати виокремити та проаналізувати такі підстави. Певно немає сумнівів, що визначення підстав кримінальної відповідальності за правом США становить науковий інтерес для вітчизняних науковців та усіх, хто цікавиться американським кримінальним правом чи порівняльним правознавством.

Аналіз літератури. Про питання, пов'язані з підставами кримінальної відповідальності в американському праві писала величезна кількість дослідників в Сполучених штатах Америки. Зокрема це праці А. Лінча, Д. Хусака, Дж. Флетчера, Х. Харата, Х. Векслера, Дж. Манджафіко, Дж. Міллера, М. Мура, М. Гора, П. Робінсона та багатьох інших.

Викладення основного матеріалу. Можна припустити, що склад злочину є достатньою підставою кримінальної відповідальності в кримінальному праві США. Але не єдиною достатньою, на відміну від кримінального права України. Варто згадати, що в період часу до діючого нині Кримінального кодексу України, в теорії погляди на природу підстав кримінальної відповідальності були диверсифіковані, фактично існував плюралізм підстав кримінальної відповідальності. І до них послідовно відносилися і об'єктивні чинники, і суб'єктивні критерії, такі як факт вчинення злочинного діяння, вина і т.д. Що ж стосується американського права, то як підставу кримінальної відповідальності можна розглядати як цілісний склад злочину – *corpus delicti*, так і його складові елементи – *actus reus* та *mens rea*, відповідно злочинне діяння та злочинний намір.

Коли йдеться про злочинне діяння, то судова практика зазвичай оперує його такими характеристиками, як вольовий характер та спрямованість на досягнення певного злочинного результату. Як правило діяння асоціюється з активними діями, відповідальність за бездіяльність в американській кримінально-правовій доктрині не отримала значного поширення. Це пов'язано з традиціями загального англійського права, яке концентрувалося на заборонах, а не на спонуканні особи до дій суспільно-корисного характеру. Фактично відповідальність за бездіяльність настає в тих випадках, коли вона є способом вчинення злочину, наприклад неналежний догляд за особою, яка за станом здоров'я не здатна забезпечувати свої життєві потреби самостійно. В такому випадку бездіяльність відповідає дії, спрямованій на досягнення злочинного результату. Також злочином буде залишення в небезпеці особи, якщо винний сам поставив її в таке становище своїми діями, а також в разі не виконання особою своїх обов'язків. Що ж стосується відповідальності за ненадання допомоги особі, яка її потребує, то в законодавстві практично всіх штатів відсутні норми, які б передбачали таку відповідальність. Тобто слід чітко розуміти: відповідальність за бездіяльність настає коли вона є способом вчинення злочину, але обов'язок діяти під страхом кримінального покарання є в значному ступені обмеженим.

Що ж стосується розуміння дії, то це завжди сукупність рухів тіла людини, які контролюються її свідомістю та спрямовані на досягнення певної мети. В цьому контексті кримінально-правова доктрина США відображає погляд на сутність питання аналогічно напрацюванням в теорії українського кримінального права.

Слід зазначити, що за замовченням *actus reus* завжди зводиться до формального розуміння природи злочину. Тобто якщо має місце дія, то злочин вважатиметься закінченим з моменту вчинення такої дії. Втім можлива і інша ситуація, коли *actus reus* буде формуватися наслідками, і сама злочинна дія хоч і матиме місце, але скоріше буде формальною.

Непростим є питання встановлення причинного зв'язку між діянням та його наслідками. Воно взагалі не розглядається в межах концепту *Actus reus*, і має досить поверхневе відпрацювання в кримінально-правовій доктрині. В англійському загальному праві теорія причинного зв'язку від початку зводилася до змішаного у наш час правила, за яким смерть потерпілого протягом одного року після завдання шкоди здоров'ю вважалася зумовленою цією шкодою. Звісно, наразі такі підходи до визначення причинного зв'язку в американському кримінальному праві не використовуються, втім це питання врегульовано прецедентним правом, в якому вирішується по-різному.

Загальновідомо, що кримінальному праву США є характерним об'єктивне ставлення у вину. Це звісно не означає, що таке ставлення завжди має місце, інакше в *mens rea* не було б жодного сенсу, проте в певних випадках обізнаність особи щодо імовірних наслідків та відношення до таких наслідків просто не приймаються судом до уваги. Йдеться про декілька концептів американського права, зокрема це так звані злочини невивіркованої відповідальності, та доктрину вбивства під час вчинення насильницького злочину. Що стосується невивіркованої відповідальності, то в законодавстві штатів передбачені норми щодо заборони продажу алкоголю неповнолітнім, при цьому встановлення віку такої особи є абсолютним обов'язком продавця. В разі будь-якого факту продажу алкоголю неповнолітній особі продавець автоматично вважатиметься винним і підлягатиме відповідальності за вчинення кримінального проступку. Виключення з цього правила, втім, можливі, наприклад якщо неповнолітній використав підроблене посвідчення особи, і при цьому продавець не мав жодних об'єктивних сумнівів щодо віку покупця. В цілому в законодавстві сполучених штатів налічується кілька видів злочинів невивіркованої відповідальності, зокрема до них відноситься і вчинення статевого акту з особою, яка не досягла віку 16 років.

Що ж стосується доктрини вбивства під час вчинення насильницького злочину, то це доволі цікавий концепт, в якому принцип об'єктивного ставлення у вину проявляється найяскравіше. Якщо під час вчинення насильницького злочину щось піде не за планом злочинця і буде спричинено смерть будь-якій особі, то відповідальним за це вважатиметься сам злочинець (чи злочинці – в разі вчинення злочину у співучасті). При цьому не важливо що безпосередньо спричинить смерть потерпілої особи: чи вона помре від стресу, чи від травм, отриманих під час падіння, чи навіть вона буде смертельно пораненою під час стрілянини кимось зі співробітників поліції – в будь-якому випадку ця смерть буде поставлена у вину особі, яка вчинювала насильницький злочин. При цьому в разі спричинення тяжкої шкоди здоров'ю аналогія не застосовується, і такі наслідки у вину не ставляться.

Що стосується аналогії, то сама система прецедентного права будується на застосуванні аналогії. Питання в тому, чи можливе створення судами нових складів злочинів по аналогії? І чи може взагалі існувати певне кримінально каране діяння без вказівки на те в законі? Питання, відповідь на яке є очевидною для українського правника, зовсім по-іншому розв'язується в країнах англо-американського права. Отже, історично в праві США існували злочини за загальним правом, які, певна річ, також були успадковані з англійського загального права. Якщо казати про склад такого злочину, то він цілком типовий, втім відсутнє його законодавче закріплення, а межі санкції знову ж таки визначалися в правових прецедентах. Проблема існування злочинів за загальним правом зводилася до об'єктивного унеможливлення донесення інформації про наявність кримінально-правової заборони до пересічних членів суспільства. Втім треба зазначити, що і зараз особа, яка не має юридичної освіти, не зможе самостійно визначитися чи в її діях не має ознак кримінального правопорушення, оскільки право США є занадто ускладненим навіть в межах системи окремого штату, не кажучи вже про сукупність всіх систем взятих разом. Щодо злочинів за загальним правом, то є підстави вважати, що в кримінальному праві США їх не залишилося, оскільки вони були поступово включені до кримінального законодавства.

Цікавим та неоднозначним питанням, пов'язаним зі складом злочину, є відповідальність юридичних осіб. До речі, українському кримінальному праву нині також відомий інститут відповідальності юридичних осіб, втім воно не визнає таку особу в якості суб'єкту злочину, намагаючись вирішити складне питання шляхом впровадження окремої форми кримінальної відповідальності. Хоча з іншого боку яка може бути відповідальність без суб'єкту, а суб'єктом вітчизняне кримінальне право визнає лише фізичну особу. У випадку ж американського кримінального права юридична особа визнається повноправним суб'єктом злочину.

Відповідальність юридичної особи настає за різних підстав, і в кожному конкретному випадку рішення про початок судового процесу залежить від волі суду. Як правило, притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності відбувається по факту настання певних негативних наслідків, що спричинили матеріальну шкоду. І що є характерним для американського права: зовсім не обов'язково щоб особа, чи особи, які фізично вчинювали протиправні дії офіційно діяли від імені юридичної особи чи в її інтересах. Так практиці правозастосування відомі випадки, коли працівники підприємства порушували норми безпеки чи інші норми в індивідуальному порядку, в підсумку чого заподіювалася матеріальна шкода, і до кримінальної відповідальності притягувалася юридична особа в цілому. При цьому, як правило, сам працівник, який порушив правила і в діях якого був склад злочину, до кримінальної відповідальності індивідуально не притягується. Такий підхід до розв'язання питання кримінальної відповідальності юридичних осіб спрямований на спрощення отримання компенсації за шкоду, яка може бути спричинена під час проведення підприємницької діяльності крупних господарських суб'єктів, оскільки виключає необхідність встановлення конкретної винної фізичної особи, що завжди складно і не завжди можливо. Крім того, фізична особа зазвичай не має фінансової можливості компенсувати спричинену матеріальну шкоду, а кримінальна суб'єктність юридичної особи надає можливість отримати компенсацію шкоди безпосередньо від неї. При цьому для держави це суттєво простіше, ніж намагатися отримати компенсацію в межах цивільного процесу. Ба більше, державі вигідно притягувати юридичну особу до кримінальної відповідальності, оскільки питання відшкодування завданої шкоди це лише одна частина питання, і часто заявниками у справі є постраждалі фізичні особи чи інші суб'єкти господарювання. В той час як штраф у виді кримінального покарання виплачується на користь держави (штату чи федерального уряду). Враховуючи величезні виміри штрафу, інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб можна вважати вельми прибутковим для держави.

Отже, юридична особа є належним суб'єктом злочину в американському праві. А що стосується фізичної особи?

Треба почати з того, що історично суб'єктом злочину в кримінальному праві США була не лише людина. Ще на початку минулого століття практикувалися кримінальні процеси над тваринами, хоча абсурдність проведення таких вистав була очевидною. Це від початку дає нам зрозуміти наскільки незначною є юридична оцінка ознак суб'єкту. Якщо подивитися, то і поняттю суб'єкту немає місця в концепції складу злочину, адже є *actus reus* і є *mens rea*, і все. Разом з тим можна вважати, що суб'єкт злочину також відноситься до підстав кримінальної відповідальності, хоча і поза межами традиційної для американського права концепції складу злочину. На користь такого твердження свідчать обмеження щодо відповідальності деяких осіб, а саме за віком та в залежності від стану психічного здоров'я.

Так чи інакше, кримінально-правова доктрина США робить небагато виключень з характеристик належного суб'єкту злочину. На разі це може бути фізична особа (людина), і як було зазначено раніше – суб'єктом визнається також юридична особа. Щодо характеристик фізичної особи, це вік і її психічний стан, який дає їй можливість розуміти фактичну сторону своїх дій.

Вік з якого настає кримінальна відповідальність відрізняється в залежності від конкретного штату, дець законодавство закріплює мінімальну вікову межу, дець це питання регулюється прецедентним правом. Але відомі випадки притягнення до відповідальності дітей у віці від п'яти років, і що більше того – випадки страти малолітніх осіб. На щастя застосування смертної кари для неповнолітніх відійшло в минуле завдяки забороні з боку Верховного суду США: на разі засудження до смертної кари осіб у віці до 18 років не допускається.

Відповідальність неповнолітньої особи сильно залежить від одного суб'єктивного рішення судді: про форму судового процесу, яка буде застосована в конкретному випадку. Неповнолітню особу можуть судити як дорослу, чи як підлітка, в першому випадку її вік не буде ніяк впливати на хід процесу та вид і розмір покарання по його підсумках, в другому випадку справа передається в ювенальний суд, і покарання за вчинений неповнолітнім злочин буде суттєво м'якшим.

Інша ознака суб'єкта – психічний стан, також дещо обмежено впливає на можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності. Фактично в кримінально-правовій доктрині США панує концепт обмеженої осудності, тобто наявність у злочинця психічної хвороби чи розладу не виключає можливості відповідати за вчинене діяння та нести кримінальне покарання.

Більше того, неможливість притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка страждає на важке хронічне психічне захворювання більше зумовлюється процесуальними перешкодами, а саме неможливістю забезпечення для підсудного належної реалізації права на захист, тобто якщо особа не розуміє фактичної сторони судового процесу, то не здатна себе захищати. Таким чином сам процес по її звинуваченню стає юридично неможливим. Якщо ж йдеться про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка хоч і страждає на психічну хворобу, але здатна розуміти сутність обвинувачення та процесуальних дій, то американське право проти цього не заперечує. Те ж саме стосується і відповідальності осіб, які вчинили злочин під впливом тимчасового психічного розладу. Звісно, факт наявності у особи психічного захворювання чи розладу впливає на результат судового процесу, особливо коли йдеться про суд присяжних. В такому випадку присяжні можуть визнати підсудного невинуватим, якщо ж натомість вердикт буде про наявність вини підсудного, то присяжні можуть зазначити, що він заслуговує на поблагливе ставлення в контексті призначення йому покарання. Також сам суддя має можливість призначити покарання з урахуванням психічного стану особи в якості фактора, який пом'якшує відповідальність.

Таким чином повнота розуміння особою фактичної сторони своєї злочинної поведінки не розглядається в кримінально-правовій доктрині США як фактор, який має принципове значення в питанні кримінальної відповідальності. А що ж є суб'єктивними ознаками складу злочин, чи *mens rea*? По-перше слід зазначити, що в американській юридичній літературі немає чіткого визначення поняття вини. Фактично вина є додатком до факту вчинення злочинного діяння, тобто є таке діяння – є вина. Цілком логічний підхід в межах парадигми об'єктивного ставлення у вини. По-друге, форми вини в кримінальному праві є достатньо специфічними. Звісно, є можливість виокремити умисну вини та вини необережну, але разом з в правовій доктрині існує чимала кількість окремих видів вини, зміст яких був сформульований судовою практикою. Такі формулювання спрямування злочинних дій, як вчинення їх «цілеспрямовано», «зі знанням», «зі злим умислом», «з бажанням», «з усвідомленням», чи «необережно», «необачно», «без розуміння» є характерними для стилю юридичної літератури та судової практики. Втім ці види вини насправді більше видаються складовими елементами двох основних форм вини. Адже об'єктивно умисне діяння є і цілеспрямованим, і вчинюється з усвідомленням, зі злим умислом, а також з бажанням тощо. І якщо у вітчизняному праві поняття прямого умислу чи необережності є задалегідь визначеним, то американським юристам доводиться збирати таке поняття по часточках в кожному конкретному випадку. Звісно, сукупності таких ознак не зводяться лише до звичних нам двох форм вини, так як в кримінальному законодавстві США передбачені специфічні склади злочинів, які відрізняються саме особливостями розуміння особою фактичної сторони своєї злочинної поведінки. Так в кримінально-правовій доктрині США передбачається чимала кількість різновидів умисних вбивств, які відрізняються між собою як за об'єктивними критеріями, так і за суб'єктивними – саме за видами вини.

В цілому ж *mens rea* як елемент складу злочину має значно меншу вагу, ніж *actus reus*. Основна причина – переважно об'єктивне ставлення у вини, яке часто виключає необхідність встановлення відношення особи до вчиненого діяння. *Mens rea* в більшому ступені є «книжковою» категорією, яка значно більше цікавить науковців, ніж юристів-практиків.

Висновки. Підстави кримінальної відповідальності в кримінальному праві США представлені як концептом, *Corpus delicti* так і не входять до його складу. Можна виділити такі підстави, як вчинення злочинного діяння, наявність вини, наявність наслідків, поширення дії законодавства чи загального права щодо об'єктивного ставлення у вини. При цьому центральним елементом є саме злочинне діяння *Actus reus*, наявність якого в більшості випадків передбачає присутність вини в діях особи. Що стосується ознак суб'єкту злочину, то вони не мають суттєвого юридичного значення, адже кожна особа, яка вчинила злочин, за замовченням вважатиметься такою, яка підлягає відповідальності, якщо судом не буде встановлено наявність беззаперечних перешкод для цього.

Кримінальне право США в більшому ступені ґрунтується на судовій практиці, тобто як система воно самоврегулюється. Отже, йому не притаманні витончені теоретичні концепти, тому систему підстав кримінальної відповідальності хоч і може бути виокремлено, сформульовано та обґрунтовано, проте в американській кримінально-правовій літературі дане питання під обраним кутом погляду зазвичай не розглядається.

Список використаних джерел:

1. Lynch A. The mental element in the Actus reus. L. Q. Rev, 1982. #98
2. Hussak D. The orthodox model of the criminal offence. Crim. Just. Ethics, 1991. #10
3. Fletcher G. Rethinking criminal law. 1978
4. Hart H. Acts of will and responsibility in punishment and responsibility. 1968
5. Mangiafico J. The independence of Actus reus. 2011
6. Gorr M. The Actus reus requirement: A qualified defense. Crim. Just. Ethics, 1991. #10